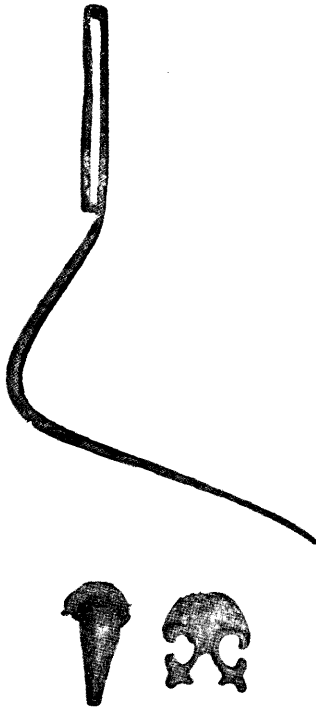

BRONSANI SUD IZ VIMINACIJA.

Koristeći se slobodom seljaci sela Kostolca, u čijem se ataru nalazi stara rimska kolonija Viminacium, raskopavali su stare zidine i grobove i preko zime 1904/5. godine, kao što su to obično i do sada činili. Prilikom takvoga raskopavanja jednoga groba nađene su i neke starine, koje ćemo na ovom mjestu proučiti.

Sl. 9. Predmeti nađeni u jednom rimskom grobu u Kostolcu.

Prema dostavi nalazača ove su starine nađene u jednom grobu zidanom od cigle. Grob se nalazio na kraju stara sela Kostolca, a u blizini današnjih kličevačkih salaša. Na tom istom mjestu nalaženi su do sada češće grobovi, koji su često puta bili ukrašavani i nadgrobnim arhitektonskim spomenicima, kao što se pisac ovih redaka na samom mjestu, a na osnovu ostataka, mogao uvjeriti. Prema svemu, što nam je do sada o topografiji Viminacija poznato, smjelo bi se tvrditi, da je ovaj grob ležao na sjevernoj strani staroga rimskoga drumu, koji je polazio od desne kapije utvrđenoga kastela (porta principalis dextra), a išao u pravcu k Lederati (današnji Ram), gdje je vjerojatno prelazio preko Dunava.

Od starina, koje su u tom grobu nađene, a kupom prešle u srpski narodni muzej, jesu: jedna oštećena bronsana fibula, jedan bronsani ukras za kakav dio odijela od kože (kajiš?), jedan strigilis (sl. 9.) i najposlije ovaj bronsani sud u obliku jednoga poprsja (biste) u slici 10 a i b.

Po samome obliku strigilis se približuje onim eksemplarima, koji su nađeni u Pompejima¹ ali ipak s mnogo elegantnijom linijom, koju nam daje sam oblik kljuna. Drška strigilisa nema veze — podupirača — između donje i gornje strane, a cio strigilis je veoma lagan i elegantan. Drška je bila na gornjoj i donjoj strani urešena špiralama u obliku slova S, koje su izvedene sitnim i plitkim ubodima. Ovaj ornamenat na dršci, kao i onaj na lednoj strani samoga strigilisa, rdavo je očuvan. Na samome laktu nalaze se tragovi jednoga prostoga vegetabilnoga ornamenta, a u pravcu prema kljunu opažaju se onakve iste špi-

¹ Overbeck-Mau, Pompeji⁴ str. 452., sl. 251.

rale kao i na dršci. Na dnu drške nalaze se dvije paralelne, poprječne, urezane linije. Cjelokupna dužina strigilisa od vrha drške pa do vrha kljuna iznosi 27 cm.

Daleko je važniji komad ovoga nalaska sam bronsani sud, čija visina zajedno s drškom iznosi 19,5 cm.

Sud je izliven u zasebnim dijelovima, koji su zatim spojeni u jednu cjelinu. Zasebno je livena noga (basis) suda, koja je profilovana i šuplja. Od ukrasa nalaze se na ivici donjega profila dvije paralelne horizontalne linije, koje su na vitlu urezane. Isto se tako jedna urezana linija nalazi i na prelazu iz donjega u gornji profil. Noga se završuje četvrtastom horizontalnom površinom, koja je prilijepljena za trup suda. Tragovi ovoga prilijepljivanja poznaju se.

Trup suda ima oblik poprsja (biste) mladoga Satira. Bista se izdiže iz jedne nepravilne cvjetne krunice ili čašice, od koje se na prsima i ledima vide niski listići, a na stranama (lijevo i desno) po jedan trodijelni veći list.

Veoma bujna kosa na glavi biste podijeljena je u kraće ali snažne kovrče, koje sprijeda padaju na čelo i pokrivaju njegov veći dio. Isto su tako kovrčama pokrivena i uši. Na potiljku je također kosa podijeljena u kovrče, koje su na gornjem dijelu podijeljene jednim vertikalnim razdijelkom, što polazi sa tjemena. Cio vrat do ramena pokriven je bujnom kovrčastom kosom. Glava je okrenuta na lijevo i nagnuta prema lijevom ramenu. Očne zjenice predstavljene su malim okruglim udubljenjima. Mladičko lice je pravilno, puno i okruglo. Zbog položaja glave opazaju se jače zategnuti mišići na desnoj strani vrata.

Preko prsiju i leđa prebačena je panterova koža, koja ide preko lijevoga ramena, gdje je vezana. Na predstavljenoj panterovoj koži naročito su cizelovane dlake. Desna strana prsiju i leđa ostala su naga, te je kontrast između glatkoga tijela satira i panterove kože naročito istaknut tom predstavom dlaka.

Sl. 10. a Bronsana posuda nađena u jednom rimskom grobu u Kostolcu (sprijeda).

Gornji dio glave odrezan je, te ima kružan otvor, na čijoj se zadnjoj strani nalazi naprava za utvrđivanje poklopca na sudu (šarnir). Čivija, oko koje se poklopac okretao, još je očuvana. — Da bi se sud lakše i ugodnije mogao nositi, nalazi se na njemu jedno vrjeslo u obliku luka, čiji se krajevi završuju

Sl. 10. b Bronsana posuda nađena u jednom rimskom grobu u Kostolcu (straga).

sa po jednom ptičijom (labudovom ili pačijom?) glavom, sasma površno izradenom. Vrjeslo je stajalo u vezi sa sudom preko dviju ušica, koje se završuju u listaste dijelove, kojima su pritvrđene za glavu poprsja.

Sud je liven od bronse, a dijelovi poprsja su poslije lijevanja naročito cizelovani. Osim toga na većim listovima, koji se nalaze na stranama biste (ispod ruku), predstavljena su i rebra lista plitko urezanim linijama.

Posude u obliku ljudskoga tijela i pojedinih njegovih dijelova pravljeno je ne samo u rimskoj, nego i u svima ranijim kulturnim perijodama. Sam oblik suda ne daje nam dakle mogućnosti za tačnije datiranje njegovoga postanka. Pa ipak se smije povući granica, preko koje se ne može ići u dalju prošlost pri datiranju ovoga suda, i to na osnovu sličnosti u ideji same predstave, koja postoji između našega suda i jedne mramorne biste u Britanskom muzeju u Londonu, koja je poznata pod imenom »Klythia«, a čiji se stanak datira u prvo doba rimskoga carstva.¹

Iz stilističkih osobina, kao što ćemo i docnije vidjeti,

nije vjerojatno, da je naš sud postao u tako rano doba; a po svemu sudeći njegov postanak valja pripisati drugoj polovini II. vijeka po Hristu.

¹ Friederichs-Wolters, die Gipsabgüsse antiker Bildwerke, Berlin, 1885., N. 1648; Uporedi i

Ad. Furfwängler, Meisterwerke, str. 7 u primjedbi.

Posude ove vrste moglo je biti u dužoj upotrebi, što svjedoči i upotrebom izlizana ledna strana na našem eksemplaru, te se time daje objasniti i njegova pojava u grobu, koji možda datira iz početka III. v. po Hr

Daleko je važnije od samoga datovanja pitanje: da li ovaj naš sud valja smatrati kao strani import u Viminacium, ili je on produkt lokalne industrije

Sl. 11. a i b Rimska bronsana posuda iz Vinkovaca (sprijeda i straga).

bilo u samom Viminaciju, ili u kojem drugom mjestu naše, ili koje druge njoj susjedne rimske provincije?

No na to ćemo se pitanje vratiti malo docnije, pošto budemo naš eksemplar usporedili sa sličnim posudem i predstavama sa drugih nalazišta. Friederichs-Wolters¹ tvrde, da se motiv biste usadene u cvjetnu krunicu nalazi na nožicama posuda i namještaja, koje se dolje završuju kakvom životinjskom šapom,

¹ Na nav. mj. str. 667.

a gore životinjskom ili ljudskom glavom (između ova dva dijela nalazi se obično predstavljena cvjetna krunica) pripisujući prvobitni postanak sličnih predstava slikarstvu. Stoga nije vjerojatno, da je postanak podnožja u obliku cvjetne krunice za bistu »Klythije« imao svoj ugled u slikarstvu; ali se za naš sud smije tvrditi, da on stoji pod neposrednim utjecajem plastičkih djela sličnih poprsju »Klythije«.

Pravu i neosporno najveću važnost našem bronsanom sudu u njegovom postojanju daje upoređenje sa sličnim jednim sudom u nar. muzeju u Zagrebu, koji je naden u *Vinkovcima*,¹ a koji ovdje radi boljega upoređenja s našim ponovo iznosimo u sl. II a i b. Sličnost između našega i zagrebačkoga eksemplara opaža se i na prvi pogled, te stoga nije potrebno o njoj ni govoriti. Naprotiv mnogo je potrebnije govoriti o odstupanjima u predstavi pojedinih dijelova i predmeta, kao i o njihovoj izradi, koji se daju konstatovati na ova dva eksemplara i potražiti uzroke, koji će nam ta odstupanja moći objasniti.

Tehnički se razlikuje zagrebački sud od našega u tome, što je njegova baza zasebno livena, a zasebno i dno suda, pa su tek onda prilijepljeni za sam sud. Na našem sudu baza i dno čine jednu cjelinu. Isto je tako i sam oblik profila na bazi zagrebačkoga eksemplara drukčiji od oblika profila na našem sudu.

Cjelokupni izgled našega suda mnogo je dopadljiviji, naročito zbog pođešenih proporcija između pojedinih dijelova biste. Tako pri posmatranju našega suda osjećamo kao sasvim prirodnu, te nas i ne buni veličina glave (koja je donekle ipak veća, nego što bi trebalo da je) prema širini biste u visini ramena kao i prema snažnome vratu; dokle na zagrebačkom eksemplaru glava po veličini ne odgovara ostalim proporcijama biste (glava može skoro istu toliku količinu tekućine zapremiti, koliko i bista sama za se), a po obliku je također drukčijega tipa, nego li glava na našem sudu. Sama predstava snažnih kovrča bujne kose na našoj glavi motivirana je predmetom predstave, a snažne kovrče, koje pokrivaju uši, samo su stoga tu, da pokriju životinjske (konjske ili svinjske) uši, kao što se obično zamišljalo, da ih Satiri imaju, pa su s takvim ušima obično i predstavljeni.² Iz predmeta same predstave rezultira i puno, okruglo lice, koje je karakteristično za ove pratioce Dioniza, boga vina.

U predstavi kose na glavi razlikuju se oba ova suda, ali ipak s jasnim znacima ugledanja na isti original. Na glavama Satira iznad čela obično se predstavlja u vis uzdignuta kosa, što se ne nalazi ni na našem ni na zagrebačkom eksemplaru. I na jednom i na drugom sudu pada kosa na čelo; na našem sudu u jakim simetričnim kovrčama, a na zagrebačkom eksemplaru pramenovi su duži i tanji, a razdjeljkom bliži lijevoj strani glave. Ostali dijelovi kose oko lica slično su predstavljeni na obim glavama. No mnogo je prirodnija predstava kose na potiljku glave na našem sudu, nego na onom u Zagrebu, jer ona odgovara većma predstavi kozjih dlaka, s kakvim su dlakama satiri i zamišljeni, nego li

¹ Brunšmid, u »Vjesniku« hrvatskoga arheološkoga društva, n. ser. VI. (1902) str. 155, sl. 84. — Dr. V. Hoffiller, u istom »Vjesniku«, n. s. VII. (1903/4) str. 121.

² Furtwängler, *der Satyr aus Pergamon*, XL. Programm zum Winckelmannsfeste, str. 26.

što je to na zagrebačkom sudu, gdje donji dio kovrča većma odgovara predstavi ljudske kose. Pa ipak vidimo, da na obadvjema glavama kosa pada na ramena, kao što se ona obično na satirima predstavlja.

Kao i na do sada pokazanim predstavama, tako je i u predstavi panterove kože preko lijevoga ramena, prsiju i leđa, tvorac našega suda ostao vjerniji općem karakteru zamišljene predstave, nego li tvorac zagrebačkoga suda. Ovaj mjesto panterove kože predstavlja ogrtač, koji isto tako namješta (aranžira) na tijelu, kao što i tvorac našega suda namješta panterovu kožu. Ovo odstupanje od originala tvorac zagrebačkoga suda nije bio kadar u svemu savladati, jer kao što je već i Brunšmid sasvim točno zapazio: »tu u ostalom ima jedna znatna pogrješka, jer je umjetnik plašt na lijevoj strani prsiju, gdje se sastaje jedan kraj s drugim, sasvim krivo uredio«. Ovakvo nerazumijevanje i pogrješke mogu se pripisati samo rdavom kopisti boljih originala, kao što mislimo, da je takav jedan kopista i tvorac zagrebačkoga suda.

Ne samo rdav umjetnik, nego i rdav kopista, ogleda se još i u predstavi same biste na zagrebačkom sudu. Bista je u ramenima i suviše uska prema veličini glave, koja se na njoj nalazi. Ramena su okrugla i bez dovoljnoga modeliranja, a i prelaz između odsječenih ruku k trupu tijela nema onu lijepu liniju, koju vidimo na našem sudu, a koja je linija u ostalom motivirana i cvjetnom krunicom, u koju je bista usadena. Teške i rdave proporcije tijela na zagrebačkom eksemplaru ogledaju se i u razlici širine donjega tijela biste (dna suda) prema širini njenih ramena, jer je ona na obadva mjesta skoro ista, te stoga figura izgleda zdepasta i kao stinjena. Koliko više prirodnosti i elegancije nalazimo u predstavi biste na našem sudu, gdje su proporcije prirodnije, a diskretno modeliranje punoga i gojaznoga mladičkoga tijela svuda provedeno, kako na samom trupu, tako i na vratu i licu našega suda.

Pravično je priznati, da je tvorac zagrebačkoga suda mnogo marljivije izradio vrjeslo i njegove dijelove, nego li što je to učinio tvorac našega suda, koji je preko tih pojedinosti olako prelazio.

Za nas je od velike važnosti riješenje pitanja o mjestu postanka ovoga suda iz Vinkovaca, koje Brunšmid u svojoj publikaciji ostavlja manje više neriješeno, jer pored ostaloga on misli, da je »veoma vjerojatno, da taj predmet nije izradio provincijalni ljevač, nego da je došao importom iz Italije«. ¹ Ova neodlučnost u određivanju mjesta postanka zagrebačkoga eksemplara sasvim je razumljiva i dade se objasniti oskudicom sličnoga materijala za upoređivanje, na osnovu čega je jedino moguće takva pitanja rješavati. Ali poslije nalaska našega eksemplara okolnosti za rješavanje gornjega pitanja potpuno su se izmijenile, te se s mnogo više pouzdanosti može prilaziti njegovom rješavanju.

Ako u kratko pregledamo istoriju kolonije Aurelia Cibalae (sadašnjih Vinkovaca), to ćemo vidjeti, da su Cibalae jače živahnule tek od doba cara Hadrijana, ² što nam dokazuju i novci, koji se tamo obično nalaze. ³ Po-

¹ Brunšmid nav. mj. str. 154.

³ Nav. mj. str. 126. primj. 2.

² Nav. mj. str. 126.

stanak Cibalâ rimskom kolonijom datira (s rezervom) g. Brunšmid u najranije doba za vrijeme M. Aurelija (161—180. god. po Hr.), a u najpoznije za vrijeme cara Sev. Aleksandra (222—235. god. po Hr.), misleći, da je najvjerovatnije, da su one postale kolonijom za vrijeme Karakale, dakle na početku III. vijeka po Hr.¹

S ovim i još drugim historičkim podacima o koloniji Aur. Cibalae slažu se i do sada nađeni antikni predmeti u Vinkovcima. — Nesumnjivo je, da je najljepši rimski predmet iz Vinkovaca jedna bronsana figurica Fortune (sl. 71 i 72.),² ali je u isto doba nesumnjivo i to, da je ova statueta »radnja ukusna i izvrsna, a kipić spada još u prvo stoljeće posl. Hr.«,³ te da stoga ta statueta nije ni mogla postati u Cibalama, koje su vjerovatno sve do Hadrijana »bile samo opustjelo barbarsko selo«,⁴ nego da je ona docnije sa strane donijeta. Stoga se ova statueta ne može ni uzimati u račun pri procjenjivanju općega nivoa umjetničke moći u samim Cibalama ili njihovoj okolini.

Izraziti karakter toga umjetničkoga lokalnoga djelovanja i umjenja u Cibalama daju nam mramorni kipovi Poseidona (sl. 62.) i Herakla (sl. 63.),⁵ na kojima se pored svega truda provincijalnoga skulptora⁶ ipak opaža nedostatak proporcija u predstavi pojedinih dijelova tijela. Nedostatak u proporcijama međutim prva je oznaka slabih umjetnika, a naročito rimskih provincijalnih kopista,⁷ jer ti nedostaci u proporcijama ne potječu iz naročitoga pravca i duha, koji u pojedinim epohama mogu prevladati i utjecati na opći sistem proporcija pri umjetničkom predstavljanju ljudskoga tijela. Naprotiv te rdave proporcije, kakve ih nalazimo na tim dvama kipovima, odaju nam rdavog radnika, slaboga kopistu, koji kopira starija nama u boljim kopijama i replikama očuvana djela, na kojima nema tih nedostataka u proporcijama.

Još se ljepše ovaj provincijalni karakter lokalne umjetnosti ogleda na arhitektonskom fragmentu iz Vinkovaca (sl. 65.)⁸.

Žalosnu sliku toreutičke vještine u provinciji daje zlatan rimski prsten (sl. 81.),⁹ na kome se vidi, kako je fina tehnika granuliranja do krajnosti uprošćena, te da se mjesto granuliranih zrnaca izvode ukrasi na rubovima prstena prostim urezivanjem okruglih metalnih šipaka.

U tome skupu predmeta od ovako raznolike umjetničke vrijednosti zaista se svojim oblikom i ostalim ornamentima veoma jako ističe srebrna fibula (sl. 82),¹⁰ koja također nije i ne može biti lokalni proizvod u Cibalama. Slične srebrne fibule s ekvivalentnom umjetničkom izradom nijesu rijetko nađene u Srbiji, a imajući na umu njihov provincijalni oblik, smjelo bi se možda pomišljati na import iz naših krajeva.

Poslije svega ovoga lako je uvidjeti, da se na bronsanom sudu iz Vinkovaca opažaju isti nedostaci, koje nalazimo i na ostalim izradevinama lokalnoga

¹ Nav. mj. str. 133.

² Nav. mj. str. 144.

³ Nav. mj. str. 145.

⁴ Nav. mj. str. 126.

⁵ Nav. mj. str. 140.

⁶ Nav. mj. str. 140. i 141.

⁷ Vidi o tome naš članak »Jedno rimsko bron-

sano ogledalo« i koštane srebrom okovane cevi« u LXIX. Glasu kralj. srp. akademije nauka.

⁸ Nav. mj. str. 131.

⁹ Nav. mj. str. 153.

¹⁰ Nav. mj. str. 153.

karaktera u Cibalama. Na istom tom sudu nalaze se i druge stilističke oznake, na osnovu kojih možemo ovaj sud datirati pred kraj II. ili u početak III. v. po Hr.¹ Iz tih razloga opažene i spomenute nedostatke na tome sudu ne smijemo pripisivati umjetničkom karakteru doba, u kome je ovaj sud postao, nego jedino nevještini i nemoći njegovoga tvorca, koji nije umio kopirati original, na koji se je ugledao. Tako grube pogreške ne mogu se ni zamišljati u tom vremenu u kakvog radnika daleko kulturnije Italije, zbog čega se i izrada ovoga suda ima pripisati provincijalnom radniku možda samih Cibala. Provincijalni kopista ogleda se i u marljivijoj obradi pojedinih detalja, dokle mu s druge strane ne dostaje smisao za cjelinu. Pored ove njegove težnje za originalnošću, koja se ogleda u odstupanjima u predstavi pojedinih dijelova, ipak nam je vrlo lako zapaziti, da se tvorac zagrebačkoga suda ugledao na slične strane izradevine, kao što je to jedan primjerak i ovaj naš sud iz Viminacija.

Pitanje o mjestu postanja ovoga našeg eksemplara, koje smo još ranije istakli, mnogo je teže rješavati, nego što je to bio slučaj sa zagrebačkim sudom. Pa ipak valja pokušati nadajući se, da ćemo s uspjehom riješiti i to pitanje.

Pored svega toga, što smo upoređenjem našega suda s onim iz Vinkovaca mogli utvrditi daleko bolju umjetničku izradu na našem eksemplaru, ipak pri posmatranju ne dobijamo onaj utisak, koji bismo smjeli očekivati, kad bi taj sud bio rad dobroga umjetnika, ili bolje umjetničke radionice toga doba. Ni sama tehnička izrada ne govori za to, da je ovaj sud raden u kome većem centru u Italiji ili na istoku, odakle bismo smjeli očekivati importirane predmete u Viminaciju. Na kojem se stupnju toreutička vještina nalazila u istočnim, maloazijskim i sirijskim rimskim provincijama ovoga doba, jasno nam pokazuje bronsani reljef s jednoga ogledala nadenoga u Viminaciju,² a s kojim se ne može naš sud ni iz daleka kako u tehničkom, tako i u stilističkom pogledu upoređivati.

Na izradevinama dobrih umjetnika, kojima nije nijedna sitnica sporedna, teško je naći tako grubo i površno izrađenih pojedinih dijelova, kao što je na primjer vrjeslo, a donekle i baza našega suda. Neprirodno i malo umjetnički utječe na nas izrada same kose i njenih kovrča, jer pored svega toga, što ih je umjetnik htio veoma plastički predstaviti, one su ipak ostale niske, s manje jasnim konturama, bez života, šematičke i neprirodne, kao što je to naročito slučaj s onim kovrčama iznad čela a zatim i na potiljku glave. Iste te nedostatke nalazimo na predstavi panterove kože, a naročito njenoga gornjeg ruba, kao i na predstavi cvjetne krunice. Najposlije ma kako da je tačno modeliranje desne strane prsiju i desnoga ramena, ipak se u tome ogleda šematičnost bez neposrednoga posmatranja prirode.

U opreci s uobičajenom predstavom kose iznad čela na statuama i drugim umjetničkim djelima, koja nam predstavljaju Satire, nalazimo na našem sudu kovrče kose iznad čela, koje se ne izdižu u vis, nego padaju na niže po-

¹ Uporedi naš članak »La vaisselle d'argent ...« u Revue archéologique, I., 1903 str. 30.

² Uporedi naš ranije spomenuti članak u LXIX. Glasu kralj. srp. akademije nauka.

krivajući veći dio čela. Takva predstava svakako nije pozajmljena sa predstave kose na glavama idealnih bića, nego većma odgovara načinu predstave pri izradi portreta, gdje je ona opravdana težnjom za većom sličnošću između umjetničkoga djela i živoga uzora, kao i jačom karakteristikom predstavljene osobe. — Možda ima manje međusobne veze, nego što bi se moglo u prvi mah pomišljati, ali je svakako interesantan fakat, da na većini portreta *Septimija Severa*,¹ nalazimo kao tipičnu, ali veoma karakterističnu predstavu triju ili četiriju kovrča, koje se niz čelo spuštaju, a koje se na portretima ostalih careva, ni prije ni poslije *Septimija Severa*, ne nalaze. Htjednemo li iz ovoga fakta povući sasvim prirodan zaključak, to bismo morali tvrditi, da su raspored i predstava kovrča na čelu biste našega suda postali pod utjecajem Severovih portreta. Stoga bismo i postanak našega suda morali datirati u vrijeme vlade *Septimija Severa* ili vlade njegovoga sina *Karakale*, jer već na portretima *Severa Aleksandra* nalazimo sasvim drukčiji način tehnike za predstavu kose.

Ovakva odstupanja od općega tipa *Satira* mogu se pojmiti samo tako, ako pretpostavimo, da je ovaj naš sud mogao postati na kojem udaljenijem mjestu od jakih kulturnih i umjetničkih centara, pa bilo to onih u Italiji, bilo onih na istoku, t. j. da je i on proizvod provincijalne umjetnosti iz doba rimskoga carstva,

Upoređenje ovoga našeg suda s drugom jednom predstavom *satira* omogućit će nam i određivanje lokaliteta, na kome je sam sud mogao postati. To je predstava *satira*, koji igra, na jednom sarkofagu iz *Viminacija*,² koja se može smatrati kao stilistički najbliža bisti našega suda.

Na satirovoj glavi na sarkofagu odbijena je na žalost glava, te se jedva poznaju njene konture na pozadu. Za stilističko upoređivanje te figure s bicom našega suda ostaje nam samo njena desna polovina prsiju i desno rame, na kojima vidimo isti način modeliranja, koji se naročito ističe u predstavi šematičkoga udubljenja između ramena i prsiju. Položaj, raspored kao i predstava panterove kože na obim figurama jesu isti, a razlike potječu jedino iz pokreta figure na sarkofagu. Predstava gornjega ruba kože bolja je na figuri na sarkofagu, ali je tamo poradi dekorativnoga rada figure izostavljena predstava dlake na koži, što opet nalazimo na sudu.

I na sarkofagu, kao što smo to našli i na našem sudu (n. pr. vrjeslo), sporednije stvari su veoma površno, čak rdavo izvedene, što očigledno stoji u protivnosti s izradom figura na svim trim stranama sarkofaga.³ Pa ipak pored svega toga *F. Cumont* misli, da ovaj sarkofag u pogledu na umjetničku izradu stoji daleko iznad nivoa domaćih skulptura pretpostavljajući, da je on raden u nekom grčkom mjestu, iz kojega je prenijet u *Moeziju*.⁴

Mi bismo se i suviše udaljili od svoje teme, kad bismo iscrpivo navodili sve one razloge, koji govore protiv ovakvoga *Cumontovog* shvatanja i procje-

¹ J. J. Bernoulli, *Römische Ikonographie*, II., 3, Taf. X., XIII-a, XV; str. 30 i d.

³ Nav. mj. str. 29. i d.

² *Fr. Cumont*, *Arch.-epigr. Mittheilungen aus Oesterreich-Ungarn*, Bd. XVII. (1894.), str. 28. i d. sl. 6.

⁴ Nav. mj. str. 28.

njivanja općega nivoa umjetnosti u Viminaciju, gdje je ovaj sarkofag i naden; ali ipak moramo navesti razloge, koji se tiču samoga sarkofaga, a pobijaju Cumontovo mišljenje.

Sam materijal, od kojega je sarkofag napravljen, nije ni mramor, kao što Cumont misli, niti je običnija vrsta krečnjaka, nego sredina između te dvije vrste kamena, t. j. bolji je od običnoga krečnjaka, ali je gori od običnoga mramora. Od istoga takvog materijala imamo u zbirci narodnoga muzeja u Beogradu još jedan sarkofag, za koji ni Cumont u pogledu na njegove figuralne predstave ne bi rekao, da je raden izvan Gornje Moesije. Materijal dakle, od kojega je ovaj sarkofag napravljen, prije bi govorio za njegovu lokalnu provenijenciju, nego li protiv nje.

Ali ovaj sarkofag ima na sebi još jednu veoma karakterističnu ornamentalnu oznaku, po kojoj sve dokle se ne bude našlo njeno pravo porijeklo i cjelokupni obim njezinoga prostiranja, moramo one predmete, na kojima se ona nalazi, smatrati kao lokalni produkt naše provincije. Na sl. 5.,¹ na kojoj je predstavljena duža ukrašena strana sarkofaga, vidi se napisno polje bez napisa. Ovo je polje oivičeno na užim stranama jednim profilom, koji ima naročiti oblik, a koji se često ponavlja na sarkofazima iz Gornje Moesije,² dok nam njegovo nalaženje nije poznato za sada ni s kojega drugog lokaliteta.³ Pojave profila ovakvoga oblika na sarkofagu iz Viminacija govori za njegovo lokalno porijeklo.

Najposlije pri određivanju mjesta postanka ovoga sarkofaga moraju se imati na umu i ostale njegove ornamentalne predstave, koje, kao što smo rekli, ne prelaze obični nivo sličnih predstava na ostalim predmetima iz Viminacija. — Zbog svega toga valja smatrati ovaj sarkofag kao lokalni produkt Viminacija i njegovih umjetnika iz vremena oko prelaza iz II. u III. v. po Hr.

Iz ovoga upoređenja našega bronsanog suda s predstavom satira na sarkofagu postaje donekle vjerovatno, da je i sam bronsani sud predmet iz kakve radionice u Viminaciju. Njegova umjetnička izrada jasno nam svjedoči o razmjerno visokom nivou umjetničkoga rada i stvaranja u samom Viminaciju, što očividno potječe iz samoga geografskog položaja Viminacija i jačine kulturnih utjecaja iz istočnih kulturnih centara za vrijeme rimskoga carstva oko granice između II. i III. vijeka po Hr.

Govoriti ma i najkraćim potezima o ovim kulturnim utjecajima s istoka, koji se tako jasno pokazuju na mnogim izradevinama u samom Viminaciju, teško je u ovakvom jednom članku, čiji je obim samim predmetom proučavanja određen. U kratko pobrojane pojave, na osnovu kojih se ti utjecaji mogu utvrditi, iznijeti ćemo na drugom mjestu, a za sada se zadovoljavamo time, što i ovaj bronsani sud možemo uvrstiti u niz ostalih pojava, koje utvrđuju naše ranije mišljenje.

¹ Nav. mj. str. 28.

² Uporedi između ostaloga i kršćanski sarkofag iz Beograda, »Starinar«, godina VIII. (1894) str. 130. i d.; tabla XI.

³ Prof. dr. Jos Strzygowski, prilikom svoje

ovogodišnje posjete nar. muzeja u Beogradu također je zapazio pojavu ovoga ornamenta, ne mogavši se sjetiti nijedne analogije iz koje od drugih zbiraka.

Objašnjenje ovakvih pojava, kakve nalazimo na pomenutom sarkofagu i ovom bronsanom sudu, valja tražiti u doseljavanju boljih i iskusnijih majstora i umjetnika, koji su u Viminacium dolazili iz kulturnijih centara na istoku. P. Perdrizet¹ po našem mišljenju sasvim tačno i pravilno karakteriše raniji i docniji način rimskoga koloniziranja, koji po svemu izgledu potpuno odgovara općoj slici, koju smo mi sebi na osnovu dosadašnjega našeg proučavanja i posmatranja mogli stvoriti o tadašnjem kulturnom životu u koloniji Viminaciju. — Ali ima još nešto, što je P. Perdrizet previdio, a što također govori za očekivanje jačih kulturnih utjecaja s istoka u podunavskim provincijama i prije postanka pravih kolonija u njima. J. Strzygowski² naročito ističe cara Hadrijana kao prvoga među rimskim imperatorima, koji se počeo jače prilagođavati navikama orijenta, kojem je on većma naklonjen bio. S tim faktom moraju se dovesti u vezu i Hadrijanove posjete dunavskih provincija 117. godine po Hr.,³ kada je on i Viminaciju podario municipalno pravo, i to na svome povratku iz Male Azije. Sve je to moglo veoma snažno utjecati na jače i mnogobrojnije doseljavanje u Viminacium iz Male Azije, te je stoga vjerovatno, da su među tim doseljenicima bili i različiti umjetnici i zanatlije, koji su i u novoj otadžbini produžili svoje ranije zanimanje.

U prvo vrijeme broj tih doseljenika bio je po svoj prilici malen i neznan, ali je on sve većma i kvantitativno i kvalitativno rasao, tako da već u drugoj arhitektonskoj perijodi u Viminaciju jasno opažamo ove orijentalne utjecaje skoro na svim poljima ljudske industrije. Docniji politički položaj provincije Moesia Superior, a naročito poslije podjele rimskoga carstva na istočnu i zapadnu polovinu, kad je Moesia Superior bila dodijeljena istočnom carstvu, čijem je kulturnom centru gravitirala i kroz cijelo poznije doba sve do naših dana — samo je potpuno razumljivi rezultat ovih kulturnih utjecaja s istoka, čije početke nalazimo već u tako rano doba. Ali o tome će biti više govora drugom prilikom.

Dr. Miloje M. Vasić.

¹ Bulletin de corr. hell. XXIV. (1900.), str. 321.

² J. Strzygowski, die Schicksale des Hellenismus in der bildenden Kunst u Neue Jahrbücher f. d. klass. Altertum Bd. XV. str. 23.

³ J. Dürr, die Reisen des Kaisers Hadrian, Wien 1881., str. 19.